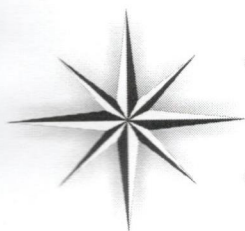

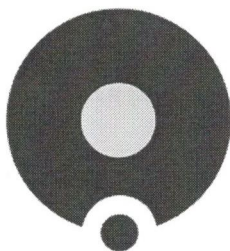
**MIĘDZYNARODOWY
KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNY
imienia Luciena Febvra**

przy wsparciu:

**STUDIUM
EUROPY WSCHODNIEJ
Uniwersytetu Warszawskiego**

E

**UNIwersYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
w Toruniu (Polska)**

**DEPARTMENT OF WORLD HISTORY
of the Historical and Philosophical
Faculty Borys Grinchenko
of Kyiv University**

**INSTITUTE OF WORLD HISTORY
of the National Academy
of Sciences of Ukraine**

NAD WISŁĄ I DNIEPREM

**POLSKA I UKRAINA W PRZESTRZENI
EUROPEJSKIEJ – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ**

Warszawa-Toruń-2019

Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość. Monografia zbiorowa / red. Ihor Sribnyak. Warszawa-Toruń: Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra 2019, 244 s.

Monografia została przygotowana przy wsparciu Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, który zainicjował w 2014 r. coroczną nagrodę im. Iwana Wyhowskiego (pod patronatem honorowym Prezydenta Polski), przyznawaną przez Kapitułę składającą się z przedstawicieli 25 wyższych uczelni oraz instytucji archiwalno-bibliotecznych Polski.

Recenzenci *Maciej Krotofil, Andriy Kudriachenko*

Projekt okładki *Ihor Sribnyak*

Okładka dotowana przez
Komitet badań naukowych Międzynarodowego konsorcjum
Naukowo-Edukacyjnego im. Luciena Febvra

Redaktor *Ihor Sribnyak*

Opracowanie typograficzne *Anastasia Zoria*

Korekta *Zespół*

Wydawnictwo
Centrum naukowo-wydawniczy im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

Adresa dla korespondencji
vsesvit963@gmail.com

Odpowiedzialność za wiarygodność faktów, cytatów, nazwisk
oraz innych danych ponoszą autorzy publikacji

Redaktor nie zawsze podziela poglądy autorów publikowanych materiałów

ISBN 978-966-638-126-5

©Copyright by Międzynarodowy konsorcjum
naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra, 2019
©Copyright by Ihor Sribnyak, 2019

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКТОРА	I
---------------------	---

ЮВІЛЕЙ

<i>Олена Александрова, Роман Додонов, Віра Додонова</i> ДВА ПРОЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (ДО СТОРІЧЧЯ УАН)	6
---	---

ПОЛЬЩА-УКРАЇНА

<i>Олександр Розовик</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ	13
---	----

<i>Олена Гурменюк</i> НЕСТОР МАХНО В ПОЛЬЩІ: МАРІОНЕТКА ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ ЧИ БЕЗКОМПРОМІСНИЙ ЛІДЕР АНАРХІСТІВ	15
---	----

<i>Галина Саган</i> ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ НА ЗЕМЛЯХ ЩО ВХОДИЛИ ДО СКЛАДУ ПОЛЬЩІ (МІЖВОЄННА ДОБА)	19
---	----

<i>Eugeniusz Mironowicz</i> STOSUNKI POLSKO-UKRAIŃSKIE W PIERWSZYCH LATACH PO UPADKU BLOKU RADZIECKIEGO	28
---	----

ПРАІСТОРІЯ ТА ДОБА АНТИЧНОСТІ

<i>Олександр Місaiлов</i> ДУХОВНЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ПРОТОМІСТ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У МЕЖИРІЧЧІ ДНІПРА ТА ПІВДЕННОГО БУГУ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IV ТИС. ДО Н.Е.	32
--	----

<i>Олег Гальчук</i> ТРОЯНСЬКА ВІЙНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІФОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	48
---	----

<i>Сергій Голованов</i> АФІНИ ТА СПАРТА НАПЕРЕДОДНІ ПЕЛОПОННЕСЬКОЇ ВІЙНИ ПЕРЕДУМОВИ КОНФЛІКТУ	55
--	----

<i>Риман Кучма</i> ЕВОЛЮЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ ТРИУМВІРІВ (НА ТЛІ ЗМІН ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В РИМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ I СТ. ДО Н. Е.)	58
---	----

<i>Дмитро Петренко</i> КОНТАКТИ ГРЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЗІ СКИФСЬКИМ СТЕПОВИМ ПОРУБІЖЖЯМ	63
--	----

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

<i>Людмила Якименко</i> ПЕРЕБІГ І РЕЗУЛЬТАТИ ЯЛТИНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ (1945) В ОЦІНЦІ ГЕНРІ КІССІНДЖЕРА	71
--	----

<i>Володимир Розумюк</i> БАЛКАНСЬКИЙ ДОСВІД ІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ І ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА	74
---	----

<i>Олександр Дуднік</i> УКРАЇНА НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ: ВІДОБРАЖЕННЯ У ДОВІДКОВО-БІБЛІОГРАФІЧНИХ ВИДАННЯХ	81
---	----

ЮВІЛЕЙ

Олена Александрова,
Роман Додонов,
Віра Додонova,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ДВА ПРОЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (ДО СТОРІЧЧЯ УАН)

Постановка проблеми. В історії Національної Академії наук України, 100-річний ювілей якої ми святкуємо, як у дзеркалі відбиваються всі протиріччя нашої політичної, соціальної, національної історії. Без особливого перебільшення можна стверджувати, що Академія – це гордість і головний біль України. Виникнувши на зламі епох, під час визвольних змагань та спроби державного будівництва, Українська Академія наук (УАН) дозволила закумулявати серйозний науковий потенціал, спрямовувати його у конструктивне річище, закласти міцний фундамент для подальших досягнень і, що було дуже важливо в умовах соціальної катастрофи – забезпечити умови для елементарного виживання носіїв національного інтелекту.

Створення Української Академії Наук пов'язане з багатьма постатями, чії імена уславили вітчизняну науку: Д. Багалій, М. Василенко, М. Каченко, Б. Кістяківський, І. Косоногов, А. Кримський, М. Туган-Барановський, П. Тутковський, В. Перетц, М. Птуха та ін. Але навіть в цьому списку видатних академіків і професорів особливе місце належить Володимиру Вернадському і Михайлу Грушевському, кожен з яких мав власне бачення Академії і власний проект розвитку науки в Україні.

У сучасній публіцистиці присутній весь спектр оцінок науково-організаційної діяльності В. Вернадського та М. Грушевського. Залишимо осторонь емоційно забарвлені «крайні» позиції, оскільки в них присутня оцінка з точки зору нинішньої політичної кон'юнктури, а не реалій кінця 10-х – початку 20-х рр. минулого століття. Навряд чи можна погодитися з С. Грабовським, який аналізує «ідейну драму Творця Української академії наук Володимира Вернадського»[9], так само як і з О. Бузиною, який розмірковував над «злочином професора Грушевського». На жаль, від подібних спотворень не вільні навіть шкільні підручники, що зображують В. Вернадського виключно як русифікатора і розглядають прийняття саме його академічного проекту як небажаний варіант розвитку подій. Разом з тим, аналіз архівних документів[1; 13], свідчить, що створення Української Академії наук у 1918 р. стало результатом зваженої, всебічної підготовчої роботи, яка максимально враховувала позиції всіх зацікавлених сторін.

Метою даної статті є спроба порівняльного аналізу академічних проектів В. Вернадського і М. Грушевського з подальшим виявленням сильних і слабких сторін кожного з них.

І Володимир Вернадський, і Михайло Грушевський здобули європейську відомість як науковці ще до початку робіт з організації Української Академії наук. В їх творчих біографіях багато схожого.

Володимир Іванович Вернадський народився 12 березня 1863 р. у Петербурзі, його дитинство пройшло в Харкові та на Полтавщині. Батько – професор політичної економії і статистики. У 1881 р. Володимир закінчив гімназію і вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету, після чого проходив дворічне стажування в кількох європейських університетах. Брав участь в ґрунтознавчих експедиціях В. Докучаєва в Полтавській губернії. У 1891 р. захистив магістерську дисертацію «*О группе силлиманита и роли глинозема в силикатах*», а в 1897 р. – докторську дисертацію «*Явление скопления кристаллического вещества*». Професор мінералогії та кристалографії Московського університету, з якого звільнився у лютому 1911 р., протестуючи проти реакційної політики міністра освіти. У віці 45 років Вернадський був обраний академіком з мінералогії Санкт-Петербурзької Академії наук. У березні 1914 р. призначений директором Геологічного і Мінералогічного музею Академії наук в Петербурзі. Голова Комісії з вивчення природних продуктивних сил.

Михайло Сергійович Грушевський народився 17 вересня 1866 р. в Холмі (нині – м. Хелм, Польща), дитинство пройшло на Кавказі. Батько – викладач російської мови та літератури в місцевій греко-католицькій гімназії, згодом – інспектор народних шкіл на Кавказі, автор одного з популярних підручників слов'янської словесності. Після закінчення Тифліської гімназії Михайло Грушевський в 1886 р. вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, після випуску був залишений при університеті професорським стипендіатом. «У ті роки, – пише Л. Семака, – українознавчі дослідження на території царської Росії не віталися, а видавнича та викладацька діяльність українською мовою взагалі була під забороною. Однак в Галичині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, ставлення до розвитку національної культури було більш ліберальним і толерантним. З огляду на політичне протистояння польських та українських («русинських») сил, австрійський уряд проводив політику на їх урівноваження.

У такій ситуації українські вчені Галичини домоглися відкриття у Львівському університеті окремої кафедри української історії. Очолити її запропонували Володимир Антоновичу, але він, пославшись на похилий вік, відмовився та порекомендував на цю посаду М.С. Грушевського. Заклавши в Києві магістерську дисертацію «Барське староство. Історичні нариси», Грушевський в 1894 р. переїхав до Львова. На той час під тиском польських кіл Львова наміри австрійської адміністрації змінилися, і замість кафедри української історії в університеті була відкрита кафедра всесвітньої історії з розширеним викладанням історії Східної Європи. М.С. Грушевський погодився очолити цю кафедру [17, С. 370-371] і керував нею двадцять років, вивчаючи історію, літературу, етнографію.

Ще у Києві в 1893 р. М. Грушевський був обраний членом львівського Наукового товариства імені Тараса Шевченка (НТШ). У Львові він очолив діяльність цієї просвітницької організації, вбачаючи в ній свого роду «Малу західноукраїнську Академію наук». Він стає редактором «Записок» НТШ, «Літературно-Наукового Вісника». Починаючи з 1898 р., видається десятитомна «Історія України-Руси», яка була головною працею життя Грушевського. В 1907 р. він переїжджає до Санкт-Петербургу, де зближується з тамтешніми українськими діячами. У своїх дослідженнях – «Історія українського народу» (1904), «Київська Русь» (1911), «Ілюстрована історія України» (1911), «Історія української козащини» (1913-1914) тощо – М. Грушевський намагався подати українську історію як цілісний безперервний процес з найдавніших часів до теперішнього часу.

Як бачимо, перед нами два українця за народженням, інтелігенти за вихованням, європейські ерудити за освітою. Разом з тим, це були принципово різні типажі. Ще Д. Донцов виокремлював в національному характері українців два типи – відкрито-енергійний (активний) і «таємного існування» (пасивний), охарактеризувавши їх, відповідно як тип Тараса Бульби і тип Шельменка-денщика.

Нащадок козака Верни, Володимир Іванович крім своїх природничо-наукових інтересів, щиро і з захопленням віддавався громадській діяльності. Він брав активну участь у земському русі, симпатизував народникам, організовував безкоштовні їдальні для голодуючих селян, у жовтні 1905 р. був обраний членом ЦК Конституційно-демократичної партії. З 1908 по 1917 рр. був членом Державної Ради. Після лютневої революції увійшов до складу Тимчасового уряду, очоливши Вчений Комітет Міністерства землеробства; в серпні 1917 р. призначений товаришем міністра освіти. Після жовтневої революції підписав відозву підпільного Тимчасового уряду, в якому більшовики оголошувалися узурпаторами влади і висувалася вимога скликання Установчих зборів. Ідеалом державного устрою України Вернадський вважав її автономію в складі оновленої демократичної Російської республіки. Саму Російську державу він був схильний сприймати не як «тюрму народів», а як цивілізаційну цінність, можливості якої ще далеко не вичерпані. Він прагнув не знищити існуючу політичну систему, а оптимізувати її шляхом науково обґрунтованих перетворень. Свої погляди він висловлював відкрито і пропагував цілком легальними засобами.

Михайло Грушевський не лише приховував свої справжні переконання (тип «таємного існування»), але і не раз змінював їх в залежності від політичної кон'юнктури, заслужено отримавши прізвисько «політичного флюгера». Він був учнем В.Б. Антоновича, про якого Н.М. Могиланський залишив таку характеристику: «Антонович – дволикій Янус, з кафедри університету проповідував одне і товарищував навіть з Новицьким, у себе вдома, в колі обраної молоді проповідував інше: ненависть до Росії» [16, С. 118]. Подібна амбівалентність притаманна і самому М. Грушевському. У сучасній літературі можна прочитати навіть про те, що, будучи російським підданним, він отримував з Відня чималі гонорари за свою працю, яка підводила теоретичну базу під територіальні претензії Австро-Угорщини на володіння всією Україною. У 1908 р. М. Грушевський стає одним з лідерів ТУПа (Товариства українських поступовців). Ця організація була ідейно близька до конституційних демократів, і також порушувала питання про федералізм і національну автономію України, але була радикальнішою в засобах його рішення.

Після початку Першої світової війни, в умовах цензури, М. Грушевський був заарештований як адепт «мазепинства» і кілька місяців провів в ув'язненні. У лютому 1915 р. його вислали до

Симбірську, звідти він перебрався в Казань, а потім – до Москви. Повалення монархії відкрило для Грушевського широкі можливості. Він повертається до Києва, будучи заочно обраним головою Центральної Ради.

Вступаючи на цю посаду, Михайло Сергійович несподівано декларує про свої ліві, соціалістичні погляди. «Укріплюючи авторитет нашої соціалістичної Центральної Ради та її соціалістичні міністерства, – писав він, зокрема, у статті «Повороту не буде», яка увійшла до збірки «На порозі нової України» (Київ, 1918, С. 84), – бажаємо зробити нашу Україну твердою фортецею соціалізму. Будемо будувати республіку не для буржуазії, а для трудящих мас України, і від цього не відступимо!». За оцінкою того ж Н. Могиланського, приєднання Грушевського до лівих було викликано мотивами «незрозумілими і невідомими», «а по своїй суті він був і залишається добрим буржуа в буквальному сенсі цього слова, люблячим комфорт та гармонію своєї цінної бібліотеки... Важко допустити, щоб практичний розум М.С. Грушевського поділяв захоплення зеленої української молоді в області її соціологічних і соціалістичних експериментів. Простіше допустити, що, опікуючись популярністю, він плив за течією, безсилий надати їй серйозний ідейний опір» [16, С. 119].

Свідченням цьому стали і коливання політичного курсу очолюваної Грушевським Центральної Ради, кожен з чотирьох Універсалів якої суперечить попередньому. Нетривалий, але яскравий і насичений період діяльності М. Грушевського в 1917-1918 рр. закінчився проголошенням незалежності УНР та навіть, згідно з деякими свідченнями, обранням його першим президентом УНР в останній день існування республіки. Змінював Михайло Сергійович свої погляди і пізніше – при гетьмані й Директорії, в еміграції і після повернення в радянський Київ. Симптоматичний епізод з історії ВУАН 1924 р., який характеризує постать Михайла Грушевського, наводять в своїй роботі І. Гирич і С. Кіржаєв [7]. Зрештою, від Грушевського відвернулися і праві, і ліві, і націоналісти, і більшовики. Єдине, для кого він залишається непогрішним авторитетом – це наші сучасні історики та журналісти, що щедро засівають свідомість молоді насінням «державотворчих» міфів.

* * *

Диктатура гетьмана П. Скоропадського, що змінила Центральну Раду, була досить ліберальною. Рятуючись від більшовиків, до столиці Української держави потягнулися колишні імперські чиновники, генерали, представники наукової та художньої інтелігенції, еліта поваленої монархії. Гетьманський режим гостинно приймав втікачів з «більшовистського раю»: письменника М. Булгакова, поета, співака і композитора О. Вертинського, державного діяча П. Милюкова, поетесу Теффі, сатирика Дон-Амінадо і багатьох інших [10]. Після голодного Петрограда Київ здавався цілком придатним до життя, а присутність німецьких військ створювала ілюзію порядку.

За цих умов українські вчені спробувати об'єднатися і реалізувати свою давню мрію про організацію власної Академії наук. Деякі кроки в цьому напрямку були зроблені Науковим товариством імені Шевченка під час правління Центральної Ради. Зокрема, на загальних зборах членів НТШ 29 березня 1917 р. у пропозиції М. Грушевського було поставлено питання про створення комісії з 12 членів з метою роботи над Статутом майбутньої Академії і вивчення питання щодо джерел її фінансування. Сама комісія так і не приступила до своєї роботи, але стала інформаційним приводом для звернення до уряду Скоропадського з відповідною ініціативою.

Ідея Академії була підтримана особисто Гетьманом, її промотором був міністр народної освіти і мистецтва М.П. Василенко. Саме останній запросив у травні 1918 р. академіка Вернадського, якого знав зі спільної роботи в Санкт-Петербурзі, для участі в розробці проекту Української Академії наук.

«Він вказував, – згадував Вернадський, – що цей план, про який я говорив йому в Петербурзі, про відкриття науково-дослідних центрів, академій в Тифлісі і Сибіру, може для України отримати реальне здійснення в Києві. Він пропонував мені стати на чолі тієї ж роботи – організації наукового дослідження і вищої освіти, яку я почав в Росії, в межах України. Я погодився і навесні ми з Наташею (тут йдеться про дружину В.І.Вернадського – авт.) переїхали до Києва» [Цит. за: 1, С. 222-223].

12 травня Вернадський записав у своєму щоденнику: «Все більше вдумуюся в створення великого наукового центру в Києві, скориставшись сприятливою політичною кон'юнктурою. Навіть якщо не вдасться провести – треба проводити. Зазвичай з усього цього завжди щось виходило і ніколи не можна знати результату. Не треба знати результат, а треба знати те, що хочеш отримати. Написати записку про Українську Академію наук: 1. Національна бібліотека при Академії. Держава повинна дати кілька мільйонів на придбання книг. 2. Науково-дослідні інститути: Геологічний комітет, географічна карта, землеробська і ґрунтова. Необхідно негайно виробити план. Відділ історії мистецтв український і слов'янський. Вивчення Сходу в зв'язку з Кримом. Досвідчені установи в зв'язку з багатствами Півдня. З людей: Науменко, М. Грушевський, Багалій, Оппоков, Висоцький, Лучицький, Тутковський. Необхідна поїздка до Харкова, Одеси, Катеринослава. Зв'язок з Кримом» (єдиний

ініціал в данному переліку пояснюється наявністю у Михайла Сергійовича брата Олександра, також талановитого історика) [14, С. 8].

Таким чином, з самого початку Вернадський розраховував на М. Грушевського в якості потенційного академіка і, можливо, першого Президента Академії. Мало хто з-поміж національно орієнтованої української інтелігенції не просунувся так далеко у напрямку до створення УАН, як М. Грушевський. Про Львівське НТШ, яким він керував у 1897-1913 рр., а також про створення в 1907 р. Українське наукове товариство (УНТ), в яких історики бачать прототипи УАН, написано чимало. Навіть Дмитро Дорошенко, міністр закордонних справ гетьманського уряду в своїх спогадах підтверджує, що кандидатура М.С. Грушевського на цю посаду була цілком заслуженою. «Кола, близько зайняті справою організації Академії наук, дуже хотіли бачити першим її президентом проф. М. Грушевського. На те було повне порозуміння з боку Гетьмана. Але проф. Грушевський категорично відмовився, не бажаючи отримати призначення з рук Гетьмана» [11, С. 360].

Проте, особисте бачення М. Грушевським майбутньої Академії суттєво відрізнялося від проекту, який розробляла Комісія.

По-перше, зразком для Української Академії Михайло Сергійович обрав Лондонське наукове товариство, метою якого було популяризація наукових знань. Це товариство, як й інші організацій західноєвропейських вчених XVII-XVIII ст., були, по суті, «клубами за інтересами», в яких вчені оцінювали результати робіт один одного, обмінювалися інформацією, присуджували почесні звання і нагороди. Джерелами фінансування таких «академії» були членські внески, пожертвування меценатів, прибуток від видавничої діяльності тощо. Лише з часом держава стала опікувати діяльність вчених, взявши академії під своє заступництво. У XIX ст. академії з'являються в Східній Європі у так званих «недержавних народів» – у сербів, поляків, чехів, болгар, ставши потужним стимулом для пробудження національної самосвідомості. Звісно ж, що орієнтація М. Грушевського на створення Української Академії наук саме такого типу, переслідувала, в першу чергу, не наукову, а політичну мету. Власна Академія – в будь-якому її вигляді – була серйозним аргументом на користь державної незалежності України. Залишати цей факт поза увагою не могли ані самостійники, ані федералісти.

По-друге, на думку М. Грушевського, УАН мала об'єднати зусилля вчених, що працювали в тих галузях знання, які ніде, крім України, не розвивалися. Пріоритет віддавався історичним, етнографічним, філологічним дослідженням. «Грушевський, – писав В. Вернадський, – виходив зі структури західноєвропейських академії і з прекрасно поставленого ним Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Але товариство не було пристосоване до роботи в області інших дисциплін – математики, природознавства і прикладних наук». Справедливості заради слід зазначити, що в структурі НТШ поряд з історичною та філологічною секціями функціонували медична та природничі секції, і в разі трансформації НТШ в Академію ліквідації їх не передбачалося. Інша справа, що з самого початку Грушевський «без бою здавав позиції», резонно вважаючи, що європейці пішли в області природознавства далеко вперед, тому українцям не треба «винаходити велосипед». Інакше кажучи, фізика, хімія, біологія тощо віддавалися на відкуп іноземцям, в той час як соціально-гуманітарним наукам відводилася в структурі майбутньої Академії провідна роль.

По-третє, враховував М. Грушевський і наявний склад потенційних академіків. При їх відборі він дотримувався політичної доцільності, орієнтуючись переважно на етнічне походження. «Ви знаєте, – писав він у листі до Вернадського, – що у нас тепер немає достатньої кількості вчених-українців за межами українознавства. Отже, ми повинні звернутися до росіян. Пройде ще чимало часу, поки сили ці у нас з'являться». На його думку, набагато доцільніше було не вести наукової роботи взагалі, ніж вести її чужорідними, неукраїнськими силами.

Нарешті, Михайло Сергійович не мислив Академії без свого в ній керівництва, тому будь-який інший проект неминуче піддався б з його боку остракізму. Коли ж з'ясувалася реальна можливість створення Комісії з вироблення законопроекту зі створення УАН, Грушевський встав в глуху опозицію. Ми не випадково привели оцінки сучасниками особистості Михайла Сергійовича – вони доводять, що фактор його особистої участі є першорядним аргументом, хоча, звичайно, сам він не зізнавався в цьому відкрито. Йому вдалося переманити на свою сторону кілька членів НТШ, які могли претендувати на звання академіків.

Певною мірою світло на інтригу, що склалася навколо створення УАН, проливає листування Вернадського і Грушевського. Дискутуючи з Грушевським, Володимир Іванович відстоював власне бачення української академії, про що написав ряд робіт [4-6]. «Мені здається, – зізнавався він, – я був тоді в Києві єдиною особою, яка була практично знайома з академічною роботою, як вона виявлялася тоді в Петербурзькій Академії наук. Серед всіх академії наша академія різко виділялася» [2, С. 283].

По-перше, Російська Академія була набагато краще, ніж європейські аналоги, адаптована для рішення наукових завдань державного значення. З часів Петра I вона фінансувалася державою і була для академіків основним місцем роботи, «вона не тільки засідала і не тільки видавала журнали, книги і мала бібліотеку» [2, С. 283], але з самого початку була активно діючою і практично орієнтованою

науковою інституцією. Українська Академія наук зможе відповідати цим вимогам лише за умов, що її установи будуть включені в державну структуру, а оплачувана державою праця вченого стане «визнаною державою державно важливою». З іншого боку, Вернадський визнавав, що структура Російської Академії була недостатньо гнучкою. Сформована в умовах самодержавства, вона відрізнялася інертністю і консервативністю. Намагаючись запобігти цьому недоліку в проєктованій Українській Академії наук, він пропонував ввести в її Статут вимогу «широкого і повного самоврядування» та «незалежності від якого б то не було впливу виконавчої державної влади».

По-друге, як природознавець, В. Вернадський не збирався обмежуватися створенням академічних установ суто українознавчої спрямованості. Нова Академія повинна мати тісні зв'язки зі звичайними питаннями практичного життя, «щоб її значення було ясно всьому населенню, всій Україні», відгукуватися на всі проблеми і запити населення, які потребують «наукової допомоги і наукової поради»[4, С. 312-313]. Оскільки народне господарство було зруйновано війною, необхідно було забезпечити швидкий підйом продуктивності праці, повне і широке використання продуктивних сил України, знаходження прихованих резервів її розвитку.

Як вказував Вернадський, тут необхідна сама інтенсивна і сама невідкладна дослідницька робота. Спираючись на принцип системності, він розробив проєкт структури УАН, яка передбачала охоплення найрізноманітніших наукових сфер, починаючи від фундаментальних і закінчуючи прикладними дисциплінами. «Знаряддями дослідницької роботи» повинні були стати наукові установи, як то: науково-дослідні інститути, лабораторії, музеї геології, мінералогії, археології, етнографії, антропології, ботаніки, зоології, палеонтології, історичний український музей, астрономічна обсерваторія тощо. Ці установи об'єднувалися за профілем в чотирьох відділеннях Академії: історико-філологічному (з українським розрядом), фізико-математичному, економіко-юридичному та прикладного природознавства.

По-третє, в дилемі «наукове» – «національне» Вернадський однозначно віддавав пріоритет науці. За його словами, майбутня Академія мала «сприяти зростанню української національної самосвідомості та української культури шляхом широкого і глибокого проникливого наукового вивчення минулого і сьогодення українського народу і його сусідів, природи зайнятої ним країни у всіх її нескінченних проявах»[4, С. 313]. Але це не означало, що Українська Академія формувалася б винятково з етнічних українців. Відповідаючи на лист Грушевського, він писав: «Необхідно терміново створювати кафедри і лабораторії, інститути, які, спочатку, можливо, і будуть зайняті росіянами. Але становище скоро зміниться, тому що посади в академії виборні. Дуже скоро заявлять про себе місцеві сили».

До речі, В. Вернадський, якого колеги-академіки між собою називали «впертим хохлом», сам себе вважав «російським, але не великоросом». Він усвідомлював те, що своєю діяльністю з організації УАН сприяє остаточному відділенню України від Росії. «Науковий центр, який вивчає мову і історію народу, означає, що нація досягла усвідомлення своєї спільності та історичної долі. Без такого вивчення самостійності бути не може, які б політичні гасла не проголошувалися. Самостійність не можна впровадити силою. Але треба зважати на реальність. Якщо він не погодиться створювати Академію, завтра придуть ділові експерти з Берліна чи Відня і, без сумніву, налагодять таку роботу. Вже краще Академія збереже традиційні зв'язки з російською культурою. Наука взагалі не має національності. І тому, чи буде Україна окремою державою, у що поки важко повірити, або увійде на правах федеративної частини в Росію, науковий центр залишиться назавжди, він буде не роз'єднувати, а пов'язувати російський і український народи в вищих сферах істини»[1, с.223].

Торкаючись питання про особисті стосунки Вернадського і Грушевського, на чому сьогодні так багато спекулюють, слід зазначити, що В. Вернадський, погоджуючись працювати як «незалежний експерт» в Комісії з вироблення законопроєкту зі створення УАН, не мав далекоюсяжних планів щодо свого президентства в ній. Є свідчення[8, С. 8], що гетьман П. Скоропадський офіційно запросив Михайла Грушевського очолити майбутню Академію, але той не без пафоса відмовився, мовляв, з «узурпатором» і «монархістом» співробітничати не бажає. Більше того, достеменно відомо, що й Вернадський особисто відвідував Грушевського (можливо, навіть не раз), звертаючись до нього з аналогічною пропозицією очолити Академію. Про цю розмову маємо спогад Володимира Івановича: «він говорив, що нічого не може прийняти від цього уряду, в тому числі й роботи з організації Академії наук і самої Академії. На цю точку зору я стати, звичайно, не міг, але сказав, що я його розумію і розумію його відмову»[14, С. 8].

М. Грушевський не тільки категорично заперечив можливість своєї роботи у складі «гетьманської комісії», а й став відмовляти від цього Вернадського. Зрозуміло, що вихід останнього з Комісії, як мінімум, відтермінував би відкриття УАН, що в умовах політичної нестабільності могло взагалі поховати цей проєкт, але Грушевський цим не переймався. Інакше кажучи, якщо не по-моєму, то взагалі ніяк. Тут доречно буде згадати слова митрополита А. Шептицького, який писав: «є в душі українця глибока й сильна воля мати свою державу, але попри ту волю знайдеться, може, рівно

сильна і глибока воля, щоб та держава була такою, якою хоче її бачити чи партія, чи кліка, чи група, чи навіть одиниця. Бо як же пояснити те фатальне ділення між собою, ті спори, роздори, сварки, ту партійність, яка нищить кожную національну справу?! Як пояснити психологію таких численних гарячих патріотів, яких праця має визначний руйнний характер?! Чи перевагу візьмуть елементи позитивні чи негативні?»[18].

Як відомо, незадовго до своєї втечі П. Скоропадський підписав законопроект про заснування УАН. 14 листопада 1918 р. було прийнято «Закон Української Держави про заснування Української Академії наук у м. Києві». 27 листопада 1918 р. відбулися перші загальні збори академіків, які одностайно обрали В. Вернадського президентом УАН. Наступного дня в київських газетах вийшло повідомлення про відмову В. Вернадського від членства в політичних партіях, оскільки він вважав політичну діяльність несумісною з керівною посадою, яку він посідає в Академії.

М. Грушевський боляче сприйняв вістку про утворення УАН без його участі. Судячи з усього, та злоба, яку М. Грушевський точив на Скоропадського, перейшла й на Вернадського. Помста його була дрібною, але дієвою. Він почав підбурювати членів НТШ проти Академії та її президента, в результаті чого в одній з київських газет пробільшовистської орієнтації з'явилася анонімна стаття, в якій Вернадського назвали видатним кадетом і «землевласником». Стаття була наклепом, адже автор не міг не знати про вихід Вернадського з партії, так само його важко було охарактеризувати як поміщика-експлуататора. Дрібна помста Грушевського за вражене самолюбство, за те, що хтось насмілювався перейти дорогу і втрутитися в справу, залишилась в історії як негідний вчинок вченого-історика. «Людські, занадто людські» почуття взяли верх над виваженістю і мудрістю задля користі загальної справи.

Прямим виконавцем – автором статті виявився службовець бібліотеки Перфецький. «Вчений невеликий, але (головне), дрібний характер, – згадував про нього Вернадський. – Хворий! Я у свій час необережно з ним був відвертий і взяв у ньому участь. Дрібний підпанок. Не вистачало сил на велике»[1, с.231]. Проте, стаття мала наслідки. В умовах, коли Київ перейшов до рук більшовиків, які терміново перейшли до репресій і чисток, навіть таких характеристик цілком вистачило б для арешту «землевласника». Навколо Вернадського стали згущуватися хмари, тому він обачно виїхав на біологічну станцію до Старосілля на запрошення зоолога С. Кушакевича, повернувшись в Київ лише після взяття міста денікінцями.

Висновки. Розмірковуючи над співвідношенням політичних цілей і засобів їх досягнення у В. Вернадського та М. Грушевського, доречно буде навести цитату зі статті В. Заруби, в якій аналізуються стосунки останнього з іншим академіком – істориком Дмитром Багалієм. «Дмитро Іванович і Михайло Сергійович, – пише автор статті, – брали активну участь в суспільно-політичному житті, обидва наближали момент національного визволення України. Але йшли до цієї мети діаметрально протилежними шляхами. Дмитро Багалій сповідував легальність, законність і легітимність, ніякої підпольщини і нелегальщини, безумовна покірність можновладцям, ким би вони не були – цар, гетьман, більшовики. Це була, якщо хочете, мазепинська тактика: шляхом досягнення високих посад в проросійській адміністрації (ректор, сенатор, міський голова) отримати можливість зробити щось і для свого народу».

М. Грушевський, навпаки, поряд з легальними засобами вдавався до підпільних прийомів політичної боротьби, до організації партій, політизованих рухів, організацій, нелегальної преси, видань... «Грушевський не міг виносити конформізм, «кунктаторство» Багалія, його наукову та людську мімікрію, пристосовництво до різних режимів»[12]. І хоча позиції Д. Багалія і В. Вернадського не слід ототожнювати, бо в їх позиціях було чимало протилежного (зокрема, Вернадського обурило відмова Багалія підписати у 1906 р. колективну заяву шести членів Державної Ради про відставку через реакційну політику уряду[3, С. 43]), все ж в наведених вище рядках піднімається досить глибока етична проблема, що виходить далеко за межі теми створення УАН.

Історія України, дійсно, знає чимало прикладів, коли українці, займаючи високі пости в імперському уряді, приносили чимало користі рідній землі. Крім Мазепи тут слід назвати і Феопана Прокоповича, і братів Розумовських, і багатьох інших. Володіючи часткою влади, вони могли вирішувати конкретні проблеми, сприяючи розвитку національного життя. Орієнтація на кінцевий конструктив і творення не дозволяли у них абсолютизуватися радикально-націоналістичним тенденціям.

З іншого боку, відомий і типаж аскета-підпільника, послідовного і безкомпромісного, такого собі «українського Рахметова», який все своє життя приносить в жертву вищій ідеї. Так що там своє! – і чуже життя теж можна покласти на вітар, особливо, якщо це життя не зовсім «свідомого» члена етносу. Від такої позиції залишається лише один крок до виправдання насильства, переслідування інакомислячих, репресій, концтаборів і т.п. Отже, ситуація з безкомпромісністю націонал-радикалів не уявляється несуперечливою в історичному плані, тим більше, що сам М. Грушевський аж ніяк не демонстрував вказаної безкомпромісності та послідовності.

Що ж до Академії, то проект, розроблений В. Вернадським, виявився вдалим, а його реалізація принесла українській науці світову славу і визнання. «Запас міцності», отриманий Академією в часі свого становлення, дозволив їй витримати піднесення і падіння, перемоги і негаразди радянських часів. Але чи витримає вона хронічне недофінансування і відверту неувагу до проблем великої науки з боку уряду вже незалежної України? – це питання залишається відкритим. Свій столітній ювілей Національна Академія наук України відзначила в стані, який тяжіє до бачення вже не В. Вернадського, але М. Грушевського, тобто в стані організації зі штучно обмеженим «набором» наукових інститутів, серед яких переважають гуманітарні; з внутрішньою боротьбою за академічні звання; з урахуванням етнічної належності кандидатів в академіки; з дефіцитом масштабних наукових проєктів; з проблематичністю економічної рентабельності наукових розробок та їх конкурентоздатності на світовому ринку. Україна, яка в перші роки незалежності входила в десятку держав з найбільш високим науково-технологічним рівнем, у 2016 р. опустилась до 42-го місця, опинившись поряд з Сербією, Тунісом, Тайландом[19], одночасно вона продовжує втрачати свій авторитет у світового наукового співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аксенов Г.П. Вернадский / Г.П. Аксенов. – М.: Мол. Гвардия, 2001. – 484 С.
2. Вернадский В.И. Из воспоминаний // Жизнь и деятельность на Украине / Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С. М.; отв. ред. Бабичев Ф.С.; АН УССР 2-е изд. испр. и доп. – Киев: Наукова думка, 1988. – С. 277-287.
3. Вернадский В.И. Из дневниковых записей (6 марта – 16 декабря 1918 г.) // Жизнь и деятельность на Украине / Сытник К.М., Апанович Е.М., Стойко С. М.; отв. ред. Бабичев Ф.С.; АН УССР 2-е изд. испр. и доп. – Киев: Наукова думка, 1988. – С. 288-300.
4. Вернадский В.И. К созданию Украинской Академии наук в Киеве Вернадский В.И. О науке. Т. II. Научная деятельность. Научное образование. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2002. – С. 309-316.
5. Вернадский В.И. Об Украинской Академии наук // Вернадский В.И. О науке. Т. II. Научная деятельность. Научное образование. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2002. – С. 317-320.
6. Вернадский В.И. Объяснительная записка к законопроекту об учреждении Украинской Академии наук в Киеве / В.И. Вернадский // Вернадский В.И. О науке. Т. II. Научная деятельность. Научное образование. – СПб.: Изд-во РХГИ, 2002. – С. 321-342.
7. Гирич І. До історії Всеукраїнської Академії наук. Михайло Грушевський і Агатангел Кримський (З приводу «Осібної гадки академіка М. Грушевського до протоколу спільного зібрання УАН від 17 жовтня 1927 року») / І.Б. Гирич, С. М. Кіржаєв // Український археографічний щорічник. Вип. I // П.С. Сохань (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 332-351.
8. Грабовський С. Академія, яку заснував Скоропадський [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/659642>
9. Грабовський С. Володимир Вернадський – перший президент Української Академії наук [Електронний ресурс] / С. Грабовський. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org>
10. Додонов Р. У истоков Украинской Академии наук: В.И. Вернадский и М.С. Грушевский / Р.А. Додонов // Ноосфера і цивілізація. – Вип. 7(10). – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – С. 15-27.
11. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – С. 360.
12. Заруба В. Михайло Грушевський та Дмитро Багалій / В.М.Заруба // Березіль. – 1991. – С. 141-154.
13. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. – К., 1919. – С. 3.
14. Історія Академії Наук України. 1918-1923. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – 376 С.
15. Матвеева Л. Створення Української Академії наук (1918–1928) / Л.В. Матвеева // Східний світ. – 2008. – №3. – С. 22-47.
16. Могиланский Н. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) / Н.М. Могиланский // Революция на Украине. По мемуарам белых / Сост. С. А.Алексеев. Под ред. Н.П.Попова. – М.-Л.: ГоС. издат., 1930. – С. 115-135.
17. Семака Л. М.С. Грушевский // 100 великих украинцев. – М.: Вече; К.: Орфей, 2001. – С. 369-378.
18. ЦДАЛ. Бібл., інв. № 756. Пастирське послання Митрополита Андрея Шептицького до духовенства (3 декретів АЕп Собору 1942), Львівські Єпархіальні Відомості, [ЛЄВ]. – Львів, 1942. – С. 1-19.
19. Черная Н. Украинская наука: вековой застой [Электронный ресурс] / Нана Черная. – Режим доступа: <https://www.unian.net/science/1944639-ukrainskaya-nauka-vekovoy-zastoy.html>
20. Володимир Іванович Вернадський і Україна. – К., 2011. – Т.1. – Кн.1; Т.1. – Кн.2.
21. Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. – К., 2011. – Т.2. – Кн.1: Листування: А-Г; Т.2. – Кн.2: Листування: Д-Я (ч.1): Д-Н; Т.2. – Кн.2: Листування: Д-Я (ч.2): О-Я.
22. Володимир Іванович Вернадський. Щоденники (1917–1921). – К., 2011. – Т.9.

**Międzynarodowy Konsorcjum
Naukowo-Edukacyjny
im. Luciena Febvra –**

założony w 2015 r. w celu realizacji
podstawowych i stosowanych
projektów naukowych i edukacyjnych
w Europie i na Ukrainie

Konsorcjum zawiera:

- ✓ Uniwersytet francusko-ukraiński studiów
społeczno-humanistycznych
im. Gabriela Ferranda
- ✓ Instytut Historii Ukraińskiej
Republiki Ludowej im. Symona Petlury
- ✓ Międzynarodowe Stowarzyszenie
Historyków-Archiwistów
- ✓ Bibliotekę Ukraińską im. Symona Petlury
- ✓ Centrum naukowo-wydawniczy
im. Omeliana Pritsaka